

Stäksundet

Arkeologisk utredning

Södermanland

Nyköpings kommun

Patrik Höglund

Statens maritima museer

Marinmuseum/Naval Museum
Sjöhistoriska museet/Maritime Museum
Vasamuseet/Vasa Museum

Stumholmen
371 32 Karlskrona
Tel 0455 359 30 00

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.maritima.se
www.vasamuseet.se
www.marinmuseum.se
www.sjohistoriska.se

© 2008 Statens maritima museer
Arkeologisk rapport 2008:14
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Författaren.

Layout Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Omslagsbild Stäksundet. Foto: Jens Lindström. Arkeologienheten, Statens maritima museer.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2009.

Kartor Godkända ur sekretess-synpunkt för spridning. Sjöfartsverkets dnr: 010305-09-01176.

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	4
Inledning	5
Syfte och arkeologisk potential	6
Genomförande	7
Resultat	8
Slutsats	10
Referenser	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
Bilagor	
1. ¹⁴ C-analys	14
2. Dendrokronologisk analys	15

Sammanfattning

Statens maritima museer utförde i juni 2008 en arkeologisk utredning av Stäksundet mellan Trobbofjärden och Tvären i skärgården nordöst om Nyköping. Utredningen syftade till att fastställa förekomst av tidigare okända fasta fornlämningar i vattnet och utmed strandkanten inom en bredd av tio meter på vardera sidan om sundet. Utredningen skulle även fastställa huruvida RAÄ 198, Bälinge socken, endast är en fyndplats eller om någon fast konstruktion eller anläggning som utgör fornlämning finns på platsen.

Vid undersökningen konstaterades en tidigare okänd fast fornlämning. Denna består av flera

anläggningar som tillsammans utgör lämningarna av en mindre industri, sannolikt ett kalkbruk. RAÄ 198 bedöms ingå som en anläggning i den nya fasta fornlämningen. Den småskaliga industrin ska troligen knytas till Nynäs slott. Analys av keramik samt träprover från lämningar av bryggor pekar på aktivitet i området kring mitten av 1600-talet samt cirka 1750–1850. Det går dock inte att utesluta att småindustriell verksamhet förekommit kontinuerligt från första halvan av 1600-talet till andra halvan av 1800-talet.

Inledning

Hånö Förvaltnings AB har undersökt förutsättningarna för att rensa Stäksundet mellan Trobbofjärden och Tvären i skärgården nordöst om Nyköping. Rensningen planeras beröra en sträcka om cirka 100 meter till ett djup av 1,5 meter och en bottenbredd av fyra meter. Rensningsmassorna

kommer att läggas upp intill sundet. Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade att en särskild arkeologisk utredning skulle genomföras av det berörda området och Statens maritima museer fick uppdraget.

Fig. 1. Översiktskarta. Skala 1:75 000.

Syfte och arkeologisk potential

Syfte

Utredningen syftade till att fastställa förekomst av tidigare okända fasta fornlämningar i vattnet och utmed strandkanten inom en bredd av tio meter på vardera sidan om sundet. Syftet var även att fastställa huruvida RAÄ 198, Bälinge socken, endast är en fyndplats eller om någon fast konstruktion som utgör fornlämning finns på platsen.

Arkeologisk potential

Stäksundet ligger norr om Stäksö vid inloppet till Trobbofjärden. Runt fjärden samt i området nordväst om Skälsnäsvisken finns ett flertal fornlämningar, bland annat gravfält från yngre järnålder och medeltida gårdstomter. Troligen har Stäksundet och ett nu uppgrundat sund söder om Stäksö varit de enda farbara lederna för att nå dessa områden vattenvägen under yngre järnålder. Norr om Trobbofjärden ligger Nynäs slott, omnämnt första gången 1328 (Nationalencyklopedin). Under medeltiden var slottets läge mycket strategiskt invid Rundbosjön med direktförbindelse till Östersjön via Stäksundet. Ortnamnet Stäket anses allmänt antyda att det på platsen kan ha funnits någon form av pålkonstruktion. Det kan ha rört sig om stakar eller pålar med anknytning till fasta fiskeanordningar, bryggor, spärranläggningar eller broar.

Stäksundet är i dag till stora delar kraftigt uppgrundat med ett vattendjup mellan 0,1–0,5 meter. Längst västerut i sundet finns en lagun i anslutning till en betongfördämning byggd i modern tid. Vattendjupet i lagunen är cirka 1,5 meter. Fördämningen skiljer själva sundet från Trobbofjärden, som inte längre har direkt förbindelse med havet. Mynningen till sundet samt området mellan detta till och med RAÄ 198 har ett vattendjup om 1–3 meter.

År 1993 utförde Stockholms universitet en undersökning på land i området runt Stäksundet. Flera husgrunder påträffades i anslutning till sundet. På en karta från 1888 kan eventuellt en av dessa, på sundets norra sida, verifieras. Vidare påträffades en stenvall på bägge sidor om sundet i dess smalaste del. Nedanför vallen syntes en stenpir i vattnet med rester av stockar under. År 1995 undersöktes vattenområdet i östra delen av sundet samt området runt det östra inloppet. Strax söder om inloppet påträffades, i en cirka 30 meter lång stensamling, fynd av bland annat keramik, glas och kritpipor (RAÄ 198). Platsen har tolkats som en ankringsplats eller ett möjligt utkastlager från en sjökrog eller liknande och fynden daterades till 1700-talets slut (Berglund m.fl. 1996). Fornlämningsbilden ska förstås mot bakgrund av att området, förutom under ovan nämnda fältkurser, aldrig inventerats i syfte att lokalisera under vatten liggande fornlämningar, varför de tillgängliga uppgifterna inte ger en fullständig bild.

Genomförande

Undersökningen utfördes av dykande arkeologer 10–12 juni 2008. Vattenområdet avsöktes och sonderades. De strand- och landområden där rensningsmaterialet kommer att läggas avsöktes och sonderades. Ett antal mindre provgropar grävdes. Totalt undersöktes en vattenyta om cirka 1300 kvadratmeter samt en landyta om cirka 2000 kvadratmeter. Fasta fornlämningar eller

indikationer på fasta fornlämningar inom området mättes in med GPS. Påträffade fynd lämnades kvar in situ. Två träprover för dendrokronologi från en bryggglämning, samt ett ¹⁴C-prov från en mindre påle, togs för åldersbestämning.

Dykarbetet har skett individuellt med kommunikation från ytan, så kallad navelsträng.

Resultat

Vid undersökningen påträffades flera tidigare okända anläggningar och kulturlager som tillsammans utgör en fast fornlämning, sannolikt efter en småindustri. RAÄ 198 utgör en del av denna industri.

Vid sundets mynning, i strandkanten på norra sidan, påträffades lämningarna av en större brygga (11,5×9,5×1,7 meter). Bryggan har konstruerats, åtminstone delvis, som en så kallad stenkista, det vill säga ett ramverk av stockar med stenar i. Stenarna är i storleksordningen 30–70 centimeter i diameter. Två prover i två separata stockar togs

för dendrokronologisk analys. Dessa gav bägge dateringen sommaren 1642. Stockarna var av furuträ fällt i Södermanland eller angränsande områden. Anläggningen kan vara den stenpir som omnämns 1993, även om läget är osäkert.

Tio meter ovanför och norr om bryggglämningen finns en husgrund (18×8,5 meter), eller möjligen en vägbank bestående av stenar cirka 30–70 centimeter i diameter. I direkt anslutning öster om denna finns en uppgrundad vik. Detta innebär att vägbanken även kan ha utgjort ett slags strandskoning åt detta håll. Husgrunden är tro-

Fig. 2. Stockar i den stora bryggglämningen. Foto: Patrik Höglund/Statens maritima museer.

Fig. 3. Kalkugnen. Foto: Patrik Höglund/Statens maritima museer.

ligen samma som observerades 1983 och eventuellt den som syns på en karta från 1888 (Bälinge socken Nynäs nr 1, 1888).

Cirka 25 meter väster om husgrunden påträffades en grop grävd i slänten ner mot sundet. I gropen hittades kalkslagg. Sannolikt rör det sig om resterna av en kalkugn (största diameter: 8,3 meter, bottendiameter: 3,5 meter). I det område där ingången bör ha legat påträffades tegel.

Ytterligare tio meter västerut finns en stenvall, möjligen en vägbank (18×11 meter) med cirka 30–70 centimeter stora stenar. Anläggningen går ner mot sundet och fortsätter cirka 25 meter på dess södra sida. Denna anläggning omnämns vid 1993 års undersökning.

På densödrasidan påträffades även sex svåravgränsade mindre stenpackningar i strandkanten. Dessa kan eventuellt ha utgjort fundament till mindre bryggor och i några syntes kraftigt eroderade pålar. Stenpackningarna skulle även kunna utgöra resterna av en sammanhängande strandskoning. Pålarna hade för få årsringar för att ett tillfredsställande dendrokronologiskt prov skulle kunna tas, varför ett ¹⁴C-prov togs istället. Provet gav dateringen 185±50 B.P., vilket kalibrerat (två sigma) ger

dateringsintervallet 1640–1955 med störst sannolikhet för tiden 1640–1895 (79,1%, se bilaga 2).

Strax söder om mynningen till sundet ligger RAÄ 198. Detta är ett kulturlager som sträcker sig i nord-sydlig riktning efter kusten med koncentration i ett cirka 30×8 meter stort område på ungefär två meters djup. Lagret utgörs bland annat av fynd av keramik, glas, kritpipor och tegel. Enstaka liknande fynd förekommer även inne i sundet samt i mynningen till detta. Keramikfynden kan dateras till cirka 1750–1850.

På botten i själva sundet, samt i dess mynning, påträffades stora mängder tegel, med mindre inslag av keramik. Tegelfragment påträffades även på land i hela området, särskilt på sundets norra sida, men i mindre mängder än i vattnet. En koncentration av tegel kunde dock noteras på, och i anslutning till husgrunden/vägbanken.

Strax utanför sundets mynning, på dess norra sida, påträffades två kraftigt eroderade brädor vilka eventuellt kan ha utgjort bordläggning till ett mindre fartyg eller en båt (redovisas ej). Ingen sammanhängande fartygskonstruktion kunde iakttas.

Fig. 4. Bryggglämning/Strandskoning. Foto: Jim Hansson/Statens maritima museer.

Slutsats

När landhöjningen förhindrat större fartyg från att nå Trobbofjärden och Nynäs slott har man varit tvungen att lasta om till mindre fartyg vid Stäksundet. Lämningarna runt sundet är spår av den aktivitet detta resulterat i. Flera av anläggningarna utgör sannolikt resterna av en kalkindustri, knuten till Nynäs slott. Kalksten har transporterats från fyndigheter norr om Trobbofjärden till Stäksundet, där det bränts i den strategiskt placerade kalkugnen, för att sedan transporteras vidare på

större fartyg. RAÄ 198 är troligen den ankringsplats där skeppen legat i väntan på last. Det är möjligt att husgrunden utgör resterna av en så kallad kalklada, byggd i tegel och avsedd som förvaringsplats för obränd kalk. Detta skulle kunna förklara den mängd tegel som finns i området. En alternativ möjlighet är att teglet har producerats i området. Dateringarna (träprover och keramik) pekar på att verksamhet med säkerhet förekommit i området kring mitten av 1600-talet och

Fig. 5. Stäksundet med påträffade anläggningar. Skala: 1:1500. Flygfoto: Lantmäteriet.

cirka 1750–1850. Det kan dock inte uteslutas att aktiviteter förekommit under hela perioden från 1600-talets början, eventuellt tidigare, till mitten av 1800-talet. Därefter har verksamheten flyttat till Evedal, strax norr om Nynäs slott, där det finns en kalkugn från 1900-talets första hälft. Intressant att notera är att på häradskartan 1897 kallas det västra inloppet till undersökningsområdet för

”Kalkfladen” (Björksund J1 12-57-1/1897–1901). Anläggningarna i området utgör funktionellt och kronologiskt resterna efter en småskalig industri och utgör därmed en fast fornlämning. Vid en muddring/rensning av sundet är de i fornlämningen ingående bryggglämningarna särskilt ut-satta.

Tabell över de i texten beskrivna anläggningarna samt RAÄ 198.

Anläggning	Position
RAÄ 198	X 6519437, Y 1590787–X 6519411, Y 1590793
1 Kalkugn	X 6519490, Y 1590714
2 Husgrund/Vägbank	X 6519479, Y 1590758
3 Brygga	X 6519466, Y 1590761
4 Brygga/Strandskoning	X 6519437, Y 1590773, X 6519457 Y 1590753, X 6519459 Y 1590747, X 6519460 Y 1590736, X 6519462, Y 1590731, X 6519466, Y 1590715
5 Stenvall/Vägbank	X 6519490, Y 1590689–X 6519477, Y 1590684– X 6519463, Y 1590682

Referenser

Otryckta referenser

Berglund, E., Gustavsson, A., Höglund, P & Ragnesten, U. 1996. *Rapport över marin-arkeologisk prospektering av anläggningar vid Stäksö, Bälinge socken, Södermanland 1993, 1995*. Opublicerad rapport. Stockholms universitet.

Nationalencyklopedin. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=273319&i_word=nyn%e4s

Kartor

Rikets allmänna kartverks arkiv (Lantmäteriet):

Björksund J1 12-57-1/1897–1901

Lantmäteristyrelsens arkiv (Lantmäteriet):

Bälinge socken Nynäs nr 1 1888

Tekniska och administrativa uppgifter

Statens maritima museers dnr: 1212/07-51

Länsstyrelsens dnr: 431-15396-2007

Statens maritima museers projektnummer:
14062005

Statens maritima museers projektledare: Patrik
Höglund, Statens maritima museer

Fältansvarig: Patrik Höglund

Orsak till undersökningarna: Rensning av sund

Uppdragsgivare: Länsstyrelsen i Södermanlands
län

Undersökningstyp: Arkeologisk utredning

Undersökningstid: 10–12 juni 2008

Plats: Stäksundets utlopp i Tvären

Kommun: Nyköpings kommun

Län: Södermanlands län

Landskap: Södermanland

Socken: Bälinge

Fornlämningsnummer: 198:1

Koordinatsystem: RT 90 (2,5 gon V)

Vattendjup: 0–3 meter

Deltagarförteckning Statens maritima
museer

Jim Hansson

Patrik Höglund

Jens Lindström

Bilaga 1. ^{14}C -analys

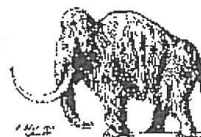
INKOM

2008-10-01

SMM

LUNDS
UNIVERSITET

KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN

Laboratoriet för ^{14}C -datering

Sölvegatan 12, Geocentrum II

223 62 LUND

Tel. 046/2227885 Fax 046/2224830

QUATERNARY SCIENCES

Radiocarbon Dating Laboratory

Sölvegatan 12, Geocentrum II

S-223 62 LUND

Sweden

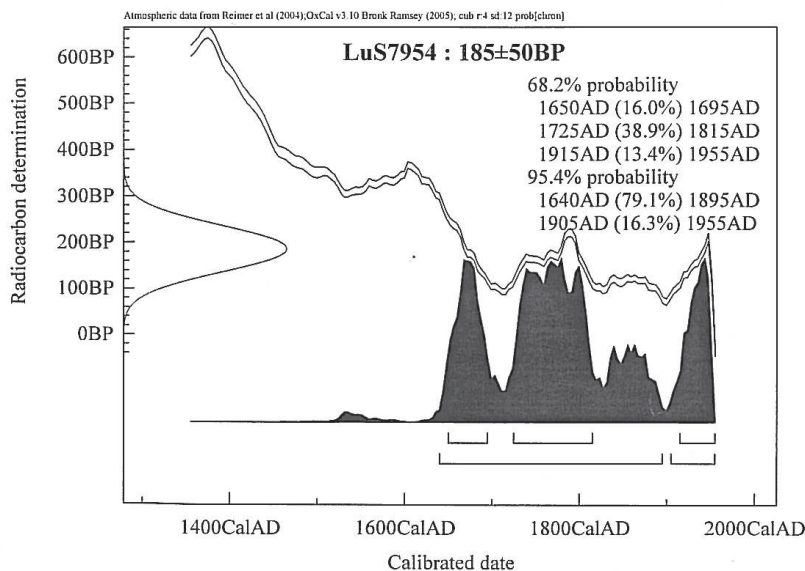
Patrik Höglund

Statens maritima museer, Arkeologienheten

Box 27131, 102 52 Stockholm

Dateringsattest

Provets benämning	Lab no	Erhållen ^{14}C -ålder BP	$\delta\text{C}13$ ‰	Provmgd (mg)	Förbehandling
Stälsundet, Pål	LuS 7954	185 ± 50		>20	HCl, NaOH

Lund 2008-09-29

Göran Skog

Bilaga 2. Dendrokronologisk analys

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

14 Okt 2008

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2008:39
Hans Linderson

DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV TVÅ PÅLAR FRÅN EN BRYGGLÄMNING VID STÄKSUNDET, NYKÖPINGSKOMMUN

Uppdragsgivare: Statens maritima museer, Box 271 31, 102 52 Stockholm (ref. Patrik Höglund)

Område: Nyköping **Prov nr:** 72303-304 **Antal sågprover:** 2

Dendrokronologiskt objekt: Liggande stockar från stenkista. vid ett mycket smalt sund

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr :	Träd slag	Antal radie/år	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv- året)	Trädets Egenålder uppskattn
72303	1	Tall	2/78	Sp 45 W	1642	S 1642	90-100
72304	2	Tall	3/79	Sp 44, W	1642	S 1642	90-100

Kommentarer till resultaten:

Båda dendroproverna får samma datering **sommaren 1642** och är sannolikt hämtat inom regionen (Sörmland eller angränsande landskap). Proverna är tagna från olika furuträd.

Hans Linderson.

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, 0738-448812
e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se

Fax +46-46-2224830